

v|b|z

biblioteka
AMBROZIJA

knjiga br. 109

glavni urednik
Nenad Rizvanović

Theodore Zeldin
Intimna povijest čovječanstva

copyright © za hrvatsko izdanje
V.B.Z. d.o.o.
10010 Zagreb, Dračevićka 12
tel: 6235-419, fax: 6235-418
e-mail: info@vbz.hr
www.vbz.hr

za nakladnika:
Boško Zatezalo

urednik knjige:
Nenad Rizvanović

lektura i korektura:
Ivana Zima Galar

grafička priprema:
V.B.Z. studio, Zagreb

tisak:
Tiskarna Ljubljana, Ljubljana, 2005.

Theodore
Zeldin
Intimna
povijest
čovječanstva

iz engleskoga preveo:
Luka Bekavac

v|b|z

biblioteka
AMBROZIJA

knjiga br. 109

naslov izvornika:

Theodore Zeldin
AN INTIMATE HISTORY OF HUMANITY

Copyright © 1994 by Theodore Zeldin
All rights reserved.

Copyright © 2005. za hrvatsko izdanje:
V.B.Z. d.o.o.
Zagreb

CIP — Katalogizacija u publikaciji
nacionalna i sveučilišna knjižnica — Zagreb

UDK 316.7:159.9>(091)

ZELDIN, Theodore

Intimna povijest čovječanstva / Theodore
Zeldin ; s engleskoga preveo Luka Bekavac
- Zagreb : V.B.Z., 2005. - (Biblioteka Ambrozija ;
knj. br. 109)

Prijevod djela: An intimate history of humanity. -
Kazalo.

ISBN: 953-201-462-4 (meki uvez)

450401043

ISBN: 953-201-462-4 (meki uvez)

Predgovor

N A Š A J E M A Š T A nastanjena duhovima. Ovo su rezultati mojih istraživanja duhova-zaštitnika koji nas umiruju, lijenih duhova koji nas navode na tvrdoglavost te, iznad svega, duhova koji nas zastrašuju i obeshrabuju. Prošlost nas opsjeda, ali ljudi su, s vremena na vrijeme, znali promijeniti svoje mišljenje o prošlosti. Želim pokazati kako danas svatko može promotriti svoju osobnu prošlost – ali i cijelu ljudsku povijest okrutnosti, nesporazuma i radosti – s nove strane. Za uobličavanje novoga pogleda na budućnost oduvijek je bilo nužno najprije promotriti prošlost na novi način.

Svako moje poglavlje počinje portretom jedne žive osobe koja ima svoje žudnje i svoja kajanja, u kojoj biste možda mogli prepoznati i neki dio sebe, ali koja je također sputana nazorima koji su naslijeđeni iz odavno zaboravljenih izvora. Um je utočište nazora koji potječu iz najrazličitijih stoljeća, jednako kao što varira starost stanica od kojih je sačinjeno tijelo – one se obnavljaju ili raspadaju različitim brzinama. Umjesto nastojanja da objasnim posebnosti pojedinih osoba ukazujući na njihovu obitelj ili djetinjstvo, postavio sam širu perspektivu: pokazujem kako te osobe posvećuju pozornost iskustvu ranijih, nešto udaljenijih naraštaja (ili kako ga ignoriraju), te kako nastavljaju napore mnoštva drugih zajednica diljem svijeta, bilo živih ili izumrlih, od Asteka i Babilonaca, do Yoruba i zoroastrijanaca, među kojima imaju više srodnih duša nego što slute.

Na ovim stranicama nećete pronaći povijest izloženu onako kako se to čini u muzejima, gdje je svako carstvo i svako razdoblje pažljivo razdvojeno od drugih. Ja pišem o onome što se odbija smiriti, o onoj prošlosti koja danas još uvijek živi u ljudskim dušama. Međutim, prije nego što objasnim što želim učiniti s ovim duhovima, volio bih vas upoznati s nekima od njih.

01. Kako su ljudska bića neprestano gubila nadu, i kako su ih u život vraćali novi susreti i nove naočale

» MOJ ŽIVOT JE PROMAŠEN. « To je presuda koju Juliette donosi nad sobom, iako je vrlo rijetko izriče u javnosti. Je li njezin život mogao izgledati drugačije? Jest, jednako kao što je povijest čovječanstva mogla izgledati drugačije.

Ona se drži dostojanstveno, promatrajući sve što se zbiva oko nje, ali zadržavajući svoje reakcije za sebe. Samo će nakratko, neodlučno, razotkrivati maleni dio onoga što misli, a to će učiniti šaptom, kao da je istina previše krhka da bi se vadila iz svojega omotača. Svjetlucanje njezinog oka govori: Možda mislite da sam glupa, ali ja znam da nisam.

Juliette ima pedeset jednu godinu, i radi kao kućna služavka od svoje šesnaeste. Toliko je ovladala umijećem brige o kućanstvu, pripremanja i posluživanja jela, da sve preopterećene majke koje ju zamijete, a koje si to mogu priuštiti, pomisle istu stvar: kako mogu nagovoriti tu savršenu radnicu da dođe raditi za njih? Ima li ona koji slobodan sat viška? Međutim, iako predstavlja idealnu pomoć nekoj drugoj obitelji, sa svojom se vlastitom obitelji nije mogla nositi. Na poslu je potpuno pouzdana, i beskrajno se brine o svakom detalju; ali u njezinom vlastitom domu te vrline nikada nisu bile dostatne.

Njezina je majka također bila kućna služavka. »Nemam se na što požaliti«, kaže Juliette. »Vrlo nas je dobro odgojila, bez obzira na to što nas je tukla.« Juliettina je majka bila udovica od njezine šeste godine; odlazila je na posao rano i vraćala se kasno: »Nismo je mnogo vidali.« Tako se Juliette radije zafr-

kavala nego radila svoju zadaću: »Nisam vidjela nikakav smisao u skoli.« Nije upoznala nikakvoga saveznika kojemu bi bilo posebno stalo do nje, nikakvoga mentora izvan svojega skućenog svijeta koji bi joj pomogao, pa je ostala bez formalnih kvalifikacija i bez ulaznice za bilo kakvo radno mjesto.

Napunivši šesnaest, »učinila sam nešto glupo«. Stoga se udala za oca svojega djeteta i rodila još osmero djece. Dječica su joj predstavljala čistu radost; ona ih obožava grliti, ali samo dok su bebe. Kad porastu, »postanu nezgodni«. Njezin je muž bio zgodan tesar na odsluženju vojnoga roka, i isprva je bio dobar prema njoj: »Bila sam istinski zaljubljena.« Ali stvari su vrlo brzo pošle po krivu. Kad joj je prva kći imala šest mjeseci, od svojih susjeda je doznala da on ima ljubavnicu. Od tada među njima više nije bilo povjerenja. Mnogo je izlazio – posjećivati svoju ljubavnicu, uvijek je sumnjala; zatim je počeo piti, radio je sve manje i manje, tvrdeći da je posao previše zamoran. Počeo ju je tući: »Imam ožiljke po cijelom tijelu.« Ali nikome nije rekla, bilo ju je toliko stid. »Kad bih ga vidjela kako se vraća kući kroz dvorište, bila bih prestravljena.« Zašto ga nije ostavila? »Previše sam se bojala. Bila sam sama u njegovom rodnom gradu, gdje nisam poznavala nikoga; poslije vjenčanja sam izgubila kontakt sa svojom obitelji; nisam vidjela svoje sestere četrnaest godina; zabranio mi je da izlazim iz kuće, i djeca su obavljala kupovinu. Nije mi dopustio čak niti da odem na pogreb svojega brata. Više nisam imala niti jednu prijateljicu. Izlazila sam samo da bih otišla na posao.« A to je, naravno, značilo da se nije mogla brinuti za djecu, koju su socijalne službe dale na usvajanje drugim roditeljima. Na to je poniženje Juliette ostala vrlo osjetljiva. Kada je ljudi žele uvrijediti, kažu: »Nisi mogla odgojiti niti vlastitu djecu.« Ona se buni: »Ljudi ne bi trebali govoriti takve stvari dok ne saznaju sve činjenice.«

»Na kraju sam počela uzvraćati udarce svojem suprug; trebala sam to učiniti i ranije.« Prošlo je još puno vremena prije nego što ga je uspjela ostaviti. Umro je mjesec dana nakon razvoda: »Nisam bila tužna; štoviše, smijala sam se. Sada se smijem, ali kad smo bili zajedno, nisam se smijala.« Nakon toga, nastavila je raditi samo s jednim ciljem: »Moj je cilj u životu bio posjedovati svoj vlastiti dom.« I nedavno je otplatila hipoteku na svoj stan. To je temelj njezina ponosa, i čini je snažnijom osobom. Ali previše ju je strah da bi živjela sama, iako je pokušala to učiniti. Sada sa sobom ima muškara: »To je zbog sigurnosti, da ne budem potpuno sama noću.« Ponekad bi joj bilo draže da nema nikoga, i nepokolebljiva je u svojem odbijanju da se uda za toga čovjeka. »U tome sam kao današnje mlade djevojke, kojima brak više nije nužan.« Slažu se, jer je i on razveden i »želi mir«. On kuha, a ona obavlja kupovinu: obožava obilaske tržnica nedjeljama, kada samo razgledava, te

uživa u dodirivanju novih tkanina, koje slične snu kojega stvarnost još nije ukaljala. Posjedovanje vlastitoga novca kojeg može potrošiti daje joj velik osjećaj slobode. On je kupio svoju kuću na selu, jer mu je ona stavila na znanje da će morati iseliti ako se posvađaju: uporno ga podsjeća na to da je stan njezin, te prkosno tvrdi: »Mogu izaći kad god želim i sastati se s nekom prijateljicom kad god želim.«

Ne govore mnogo. Kada navečer stigne kući, najveće zadovoljstvo pronalazi u odmoru, u tome da sama leži na svojem krevetu u mraku. Nikada ne čita knjigu, gotovo nikada ne gleda televiziju – umjesto toga radije razmišlja, pored ugašenoga svjetla, o svojoj prošlosti: svojoj majci, svojem mužu, svojoj djeci i strahu pred gubitkom posla. »Kad bi došlo doba u kojem više ne bi bilo posla za moju djecu, to ne bi bilo lijepo.« Tužna je zbog toga što njihov život neće biti bolji od njezinog: »To nije pošteno.« Njezino je objašnjenje ovakvo: u Francuskoj ima previše stranaca, koji uzimaju posao i stambeni prostor, što znači da »jadnim Francuzima ne ostaje ništa. Ne želim kritizirati Arape ili crnce, ali ja mislim da to nije pošteno. Mojoj je djeci život težak upravo zbog njih.« Jedna kći radi u tvornici, druga u policijskoj prefekturi, treća je kućna služavka, kao da je ova obitelj osuđena na najgore plaćene poslove do kraja svijeta.

A o čemu Juliette razmišlja na poslu? »Pa, o ničemu. Ja na poslu ne razmišljam, ili razmišljam o svojim loncima i tavama.« Posao je odmor od kuće. Naime, iako je organizirala svoj kućni život tako da ima svoj mir, ljudi su za Juliette bodljikavi dikobrazi, i slaganje s njima zahtijeva stalnu budnost. Iako se sada osjeća manje krhkom, još uvijek je vrlo lako povrijede stvari koje drugi mogu reći o njoj. Najradije radi sama, kao samostalna čistačica, jer ju je strah ogovaranja u uredima i tvornicama: »Ljudi ponavljaju kojekakve stvari o tebi, izvrću naopako tvoje riječi, a ponekad te to može skupo stajati.« Ništa ne mrzi više od toga da je se kritizira; svaki nagovještaj negodovanja za nju predstavlja ranu na rani. Potrebno je stalno naprezanje da bi hodala uzdignute glave, a dostojanstvo od nje traži da se ne žali na ništa. Nikada nije ispričala svojim sestrama kako se njezin muž ponašao prema njoj. Kad im danas dolazi u posjetu, dobro pazi na to da ne kaže što misli o načinu na koji vode svoje živote; one također ne razgovaraju s njom o njezinoj prošlosti: »Znaju da bi me time stvarno razljutili.« Primjerice, njezina mlađa sestra, čiji je muž mrtav i koja sada živi sa čovjekom s kojim zapravo nije sretna, često tom čovjeku kaže: »Spakiraj svoje torbe i gubi se.« Juliette pazi da se ne umiješa u njihove svađe. »To je njezin problem.« A ako, usprkos samoj sebi, ipak prospe malenu kap kritike, sestra joj odgovara: »Gledaj svoja

posla.« Sve su njezine sestre, kaže ona, jednako oprezne kao i ona: ne pokazuju svoj gnjev.

»U obiteljima s djecom uvijek ima svađa.« Od njezine vlastite djece, možda najbolje ide najstarijoj kćeri, čiji je suprug također mrtav, i koja živi s muškarcem koji joj se pokorava: »Ona je šef, a on je idiot, jer je ona pregruba prema njemu.« Ali ipak dodaje: »Ne zanimam se ni najmanje za privatne živote svoje djece. Ako se posvađaju u mojoj prisutnosti, ja se neću miješati.«

Najiritantnija osoba u Juliettinu životu, slična komarcu koji grize i odbija odletjeti, jest kći njezina muškarca, sedamnaestogodišnjakinja koja živi u hotelu jer joj se majka razvela nakon drugoga propaloga braka. Uza svu svoju mudrost Juliette je klasična maćeha. »Ne možeš doći ovamo na Majčin dan jer mi nisi kći. Možeš doći na Očev dan.« Ova je djevojka, uvjerenja je Juliette, »stvarno pokvarena«: saznala je sve o Juliettinim nevoljama i stalno joj govori: »Ti si promašaj.« Juliette na to pobjesni. »Da je ona moja kći, blupala bih je«: djevojka je razmažena, loše odgojena, ne pomaže u kućnim poslovima; novim je generacijama prelako u životu. Djevojka odgovara da će se žaliti sudu: »Završit ćeš u zatvoru«, a Juliette se boji petljanja sa zakonom. Njezin se muškarac ne upliće u te sporove: »On želi mir.« Stoga, kad svađe postanu nepodnošljive, »odlazim u šetnju sa svojom čekovnom knjižicom.« Ona je nešto poput putovnice koja dokazuje da je Juliette neovisna žena. Upravo joj način na koji je koristi daje osjećaj da napreduje u umijeću neovisnosti. Prije samo nekoliko godina, oporavila bi se od nečije uvrede sumanutim trošenjem: »Nisam dva puta razmišljala prije nego što bih nešto kupila, nisam uspoređivala cijene. Ali sada sam stabilnija. U tome je na mene vjerojatno utjecao moj prijatelj. On je oprezan; učinio me uravnoteženijom. Bila sam nervoznija nego što sam sad.« Potrošačko je društvo divovska tableta za smirenje namijenjena ranjenim žencima.

Kad je Juliette bila mlada, radila je trinaest sati dnevno; sada radi manje, ali još uvijek zarađuje manje od većine ljudi. Mogla bi pronaći bolje plaćen posao, ali ona voli poslodavce s kojima se može nositi i koje razumije, te koji je ne uznemiravaju svojim prigovorima. Da bi osigurala ravnotežu, ona radi za nekoliko poslodavaca, raspoređujući svoje sate poput nekoga tko drži dijete. »Bilo bi nepodnošljivo kad bih imala poslodavca koji više na mene potcijeli dan, a kad bih se zatim morala vratiti kući čovjeku koji će na mene vikati cijelu večer.« Jedna od žena za koje čisti doista više na nju, ali »ima dobro srce«. Druga je unuka bivšega predsjednika Republike Francuske, koja cijeli dan leži na kauču i ne radi ništa, te pati od raznoraznih boljetica: »Da ne sažalijeva toliko samu sebe, mogla bi nešto napraviti sa svojim životom«; ali njezina je ljubaznost savršena. Treći poslodavac ima problema sa svojom

djecom i svojim zdravljem: »Pripazite na sebe, kažem ja. Hoću, doktore, odgovara on.« Četvrti je liječnik, koji ne pokazuje nikakav interes za nju kad je bolesna, u suprotnosti s njezinim petim klijentom, koji se sav pretvori u brigu iste sekunde kad se ona malo nakašlje: ona se prisjeća jedne prilike kada joj je dopustio da ode kući sat vremena ranije kao jednog od najboljih trenutaka svojega života; rekao joj je: »Ovdje nismo u tvornici.«

Barem neke od tih poslodavaca smatra svojim »prijateljima«. Jednome od njih je rekla: »Što god se dogodi, neću vas napustiti. Ne bih sebi dopustila da odem od vas. Ne bih više mogla pronaći nekoga tako ljubaznog.« Radila je za liječnika dvadeset i četiri godine, unatoč njegovim nedostacima, »jer poznajem njegov karakter. Znam kako se trebam ponašati s njim. Ne govorim ništa kad vidim da je loše raspoložen.« Lošije se strane pokazu kad se oni požale na njezin rad. »Domaćica ne smije vrijeđati namještenika pred gostima: trebala bi otići u kuhinju i učiniti to tamo. Inače je to vulgarno.« Na jednoj je svečanoj večeri Juliette zaboravila poslagati krumpire oko mesa, smjestivši ih zabunom na drugi tanjur. Njezina ju je poslodavka nazvala glupom kravom. Briznula je u plač i rekla da će otići. »Liječnik se ispričao, ali njegova supruga nije htjela.« Juliette je ostala. U drugoj su je kući nazvali sluškinjom. »Neću dopustiti da me se tako naziva.« Ali zatim bijes splasne: »Čovjek se mora svemu prilagoditi. Svaki poslodavac predstavlja neke probleme. Neki razumiju život jedne *femme de ménage*, ali neki ne razumiju.« I ona se tješi: »Ti se ljudi oslanjaju na mene. Uz njih postajem kulturnija: oni mi govore razne stvari. Jedan od njih – on je obrazovan čovjek – meni govori o svojim problemima, ali kaže 'Nemoj nikome reći.' Tako to ostaje između mene i njega.«

Možda je Juliettin život mogao biti drugačiji da su oni susreti koji su odredili njegov smjer bili manje nijemi, površni ili rutinski, da se razmijenila koja misao više, da se u njima moglo pokazati više čovječnosti. Ali sputili su ih duhovi koji i dalje utječu na sve što poslodavci, stranci, pa čak i ljudi koji žive zajedno, govore ili ne govore jedni drugima. Juliette inzistira na tome da je »prema svojim sposobnostima« mogla imati bolji posao, da bi joj se više svidjelo raditi za starije ljude, te da ju je omelo to što nema kvalifikacija na papiru. Bilo je još tragičnije to što nitko od utjecajnih ljudi za koje je radila nije smatrao da bi joj trebao pomoći da započne karijeru s kojom bi bila zadovoljnija. Njezin je zaključak: »Moj je život gotov.«

U ovome trenutku postoji nekoliko načina interpretiranja ove priče. Moglo bi se reći: život je takav, i postoje mnogi razlozi zbog kojih je tomu tako. Ili bismo se mogli ponadati da bi se život – kad bi se razvezali čvorovi u koje se

svezalo čovječanstvo, te kad bi se u sulude institucije čovječanstva moglo uni-
jeti nešto razuma – ipak mogao promijeniti, a siromaštvo ukinuti, ali za to
bi mogla biti potrebna desetljeća, možda čak stoljeća. Ili bismo mogli mrzi-
ti život jer je tako okrutan, te ga pokušati podnijeti tako da se smijemo na
njegov račun, ili ga parodiramo, ili pronađemo užitak u detaljnim opisima
tog života, cijelo se vrijeme štiteći od razočaranja tako što ćemo izbjegavati
predlaganje bilo kakvih rješenja za probleme, odnosno time što ćemo osu-
đivati sve takve pokušaje kao naivne.

Moj je cilj drugačiji. Iza Juliettine zle sreće vidim sve one koji su živjeli
svoje živote, ali su razmišljali o sebi kao o promašajima ili su se drugi tako po-
nasali prema njima. Najgori osjećaj neuspjeha javlja se pri spoznaji da uopće
nisi živio, da nisi bio promatran kao neovisno ljudsko biće, da te nikada
niko slušali, da te nikada nisu pitali za tvoje mišljenje, da su te promatrali
kao imovinu, kao nečije vlasništvo. Istu su stvar trpjeli robovi. Svi smo mi
potomci robova – ili onih koji su to umalo postali. Sve bi naše autobiog-
rafije, kad bi se dovoljno vratile unatrag, započele s objašnjenjem kako su
naši preci, više ili manje, završili u ropstvu, te do kojeg su se stupnja oslobo-
dili toga naslijeđa. Zakonski je ropstvo, naravno, ukinuto (iako ne toliko
glavno: Saudijska Arabija je 1962. godine bila posljednja zemlja koja ga se
oslobodila), ali ropstvo također ima i metaforičko, šire značenje: može se robo-
vati svojim strastima, svojem poslu, svojim navikama, ili supružniku koje-
ga se, iz raznih razloga, ne može napustiti. Svijet je još uvijek pun ljudi koji,
iako nemaju nad sobom jasno određene robovlasnike, smatraju da nemaju
mnogo slobode, da su stavljeni na milost i nemilost anonimnim ekonom-
skim i društvenim silama koje ne mogu kontrolirati ili okolnostima u koji-
ma se nalaze ili vlastitoj gluposti te čije su osobne ambicije stoga trajno os-
labljene. Moderni potomak roba ima još manje nade od grešnika, koji se
može pokajati; nemoćno, zarobljeno ljudsko biće ne poznaje nikakav insta-
ntni lijek te vrste. Juliette nije robinja: nitko je ne posjeduje. Ona nije kmet:
nitko nema pravo na njezin rad. Međutim, vjerovati da je nečiji život zavr-
šen ili da je promašen znači bolovati od iste vrste očaja koji je morio ljude
u danima kad je svijet vjerovao da ne može funkcionirati bez robova. Stoga
je važno razumjeti što je ropstvo značilo u zakonskom smislu.

Ljudi su u prošlosti postajali robovi zbog tri temeljna razloga. Prvi je bio
strah: nisu htjeli umrijeti, bez obzira na to koliko im je život donosio pat-
nje. Pristajali su na podnošenje prijezira kralja, vitezova i drugih ovisnika o
nasilju, koji su vjerovali da je najčasnije poginuti u boju, te za koje je poro-
bljavanje ljudi i pripitomljavanje životinja predstavljalo dio iste potrage za
moći i ugodom. Ali robovi su se nosili i s time da ih se tretira kao životinje,

kupuje i prodaje, da im se briju glave, da ih se žigoše, mlati, naziva posprd-
nim imenima (Majmun, Gmizavac, Kurva, Nevolja), jer se činilo da za većinu
ljudi potlačivanje predstavlja neizbježnu sastavnicu života. U Kini, u razdoblju
dinastije Han, riječ »rob« se izvodila iz riječi »dijete« ili »žena i dijete«. Podje-
dnaka je slijepa pokornost bila nametnuta većem dijelu čovječanstva u gotovo
svim dijelovima svijeta, bilo to službeno nazvano ropstvom ili ne.

Prije nego što je dvanaest milijuna Afrikanaca kidnapirano da bi postali
robovi u Novom Svijetu, glavne su žrtve bili Slaveni, koji su ropstvu (*slavery*)
dali svoje ime. Rimljani, kršćani, muslimani, Vikinzi i Tatari proganjali su ih
i izvozili po cijelom svijetu. Riječ »Slaven« poprimila je značenje »stranac«; ve-
ćina je religija poučavala da je porobljavanje stranaca prihvatljivo; britanska
djeca koja su bila odnošena iz zemlje u roblje – djevojke koje su tovali da bi
postigli višu cijenu – na kraju bi postajala Slaveni. U novijoj prošlosti, kad su
se Slaveni našli pod vladavinama tiranina, bez ikakve nade za bijeg, neki su
mračno utvrdili da mora postojati nešto u karakteru Slavena što ih osuđuje na
to da vječno ostanu porobljeni. To je pogrešan način razmišljanja, koji se pret-
vara da se ono što se dogodilo upravo moralo dogoditi. Nijedna slobodna oso-
ba ne može vjerovati u to: takav je način razmišljanja nametnut robovima da
bi ih se otjeralo u očaj.

Strah je gotovo uvijek bio snažniji od žudnje za slobodom: ljudi se ne
rađaju slobodni. Ipak, bizantski car Maurikije (582-602.) otkrio je jedan izu-
zetak. Zapanjila su ga tri Slavena koja je zarobio, a koji nisu nosili oružje. Sa
sobom su imali samo gitare ili citre, i lutali su naokolo pjevajući o radostima
slobode, o hodanju kroz otvorena polja na svježem povjetarcu. Rekli su mu:
»Za ljude kojima je rat nešto strano, normalno je posvetiti se strastveno glaz-
bi.« Njihove su pjesme govorile o slobodnoj volji, a bili su poznati kao slobod-
njaci. Godine 1700. je još uvijek bilo takvih ljudi, kada je Petar Veliki presu-
dio da ih više ne smije biti: svi su morali postati dijelom ozakonjenih posje-
da, s jasno utvrđenim daćama. Međutim, još je 150 godina kasnije Taras Šev-
čenko, oslobođeni ukrajinski kmet, pjevao pjesme koje su pripadale toj tra-
diciji, oplakujući »slobodu koju je usmrtio pijani Car«, te inzistirajući na tome
da se nada može pronaći u prirodi:

*Slušajte što govori more,
Upitajte crne planine.*

Ropstvo je nastalo, kao prvo, zbog toga što ljudi koji su samo htjeli da ih se
ostavi na miru nisu mogli umaknuti onima koji su uživali u nasilju. Nasilnici

su tijekom većega dijela povijesti odnosili pobjedu jer su potencirali stran s kojim se svatko rađa.

Kao drugo, ljudi su »svojevoljno« postajali robovi. U astečkom Meksiku, većina je robova odabrala, ako je to prava riječ, to da postanu robovi, jer su podlegli depresiji, te su se htjeli riješiti svojih odgovornosti – umirovljeni igrači patollija, narodne igre loptom, primjerice, koje je uništila ovisnost o tom sportu, ili žene koje su se umorile od ljubavi i koje su radije odabrale sigurnost u to da će imati što jesti: temelj robovlasničkog ugovora bio je to da rob mora biti hranjen, a ako nije bio hranjen, moralo ga se osloboditi. Rusi su, kad su se naučili opirati grabežljivcima, te počeli porobljavati jedni druge, razvili osam različitih oblika ropstva, od kojih je daleko najuobičajeniji bio onaj »drapovoljni«. U područjima uz granice, njihovo je društvo bilo organizirano bez ikakvih institucija skrbi. Gladni su se stoga prodavali u roblje. Između petnaestog i osamnaestog stoljeća, otprilike jedna desetina Rusa završila je u ropstvu, tako da je bilo više robova nego stanovnika gradova, ili vojnika, ili svećenika. Jedan je američki povjesničar usporedio ove robove s američkom sirotinjom koja živi od socijalne pomoći.

Ropstvo je u Rusiji predstavljalo neku vrstu zalagaonice za ljude koji nisu imali što prodati osim sebe; jedna trećina roblja redovito je bila u bijegu, ali odbjegli bi se obično vraćali, izmoždjeni slobodom, nesposobni za napuštanje zatvoreničkoga mentaliteta: »Ne sanja svaki rob o slobodi. Nakon nekoliko godina podnošenja potpune dominacije, neovisno postojanje u okrutnoj stvarnosti postaje gotovo nezamislivo«, kaže Richard Hellie, stručnjak za povijest Rusije. U Americi je bijeg bio teže izvediv: južnjačke su države SAD-a vjerojatno imale jedan od najnemilosrdnijih robovlasničkih sustava na svijetu, jer su robovi intenzivno radili da bi ostvarili visok poljoprivredni profit, dok su u Rusiji i Kini uglavnom služili kao pomoć u domaćinstvu. Ali kakvi god točno bili uvjeti njihova života, činjenica da postoji toliko vrsta robova, te da svaki pojedinac može biti izložen neznatno različitim nijansama zlostavljanja, značila je da je svatko mogao misliti da ima određene povlastice, da nije najniži od najnižih; zbog takve zavisti, ljudi nisu bili sposobni spoznati zajedničku patnju: na američkim se plantažama moglo naći afričke robove koji šibaju druge afričke robove. Drugim riječima, jednom kad se institucija uspostavi, čak i oni koji trpe njezino nasilje pronalaze načine, ma kako bili neznatni, na koje će ju iskoristiti, te joj time, htjeli – ne htjeli, pomažu da preživi.

Preća je vrsta roba bila predak današnjih ambicioznih direktora i birokrata. Posjedovanjem robova zadobivao se ugled; bivanje robom značilo je tuđ. Slobodni su ljudi smatrali da im je ispod časti raditi za nekog drugog; rimski su aristokrati odbijali služiti caru kao birokrati. Stoga je on formirao

državnu administraciju koristeći robove, a aristokrati su upošljavali robove da im rukovode imanjima. Robovi nisu imali obitelj, niti su bili odani bilo kome osim svom gospodaru. Oni su bili najpouzdaniji službenici, vojnici, privatni tajnici. Otomanskim i Kineskim carstvom uglavnom su upravljali robovi, pokatkad i robovi eunusi, koji bi se uzdizali do najviših položaja, te ponekad završavali i kao veliki veziri ili carevi; kastracija je osiguravala da će prije ostati lojalni državi nego obitelji. Ne postoje statistike koje bi pokazale koliki broj ljudi danas moralno kastriraju njihovi poslodavci.

Ruska riječ za rad – *rabota* – izvedena je iz riječi rob, *rab*. Podrijetlo društva dokolice leži u snu o tome da se živi kao gospodar, dok posao obavljaju roboti, mehanički robovi. Skrivena klopka u svršecima ove povijesti ropstva jest činjenica da ljudi, jednom kad se oslobode, nerijetko i sami postaju roboti, barem u jednom dijelu svojih života. Posljednji se oblici ropškoga ponašanja napuštaju krajnje nevoljko. »Ovisnost o tuđoj volji predstavlja vrhunac bijede«, rekao je Publije, rob iz Sirije koji je u starom Rimu postao popularni zabavljač i mimičar. Ipak, sanjarije o romantičnoj ljubavi utemeljene su upravo na ovisnosti. Oslobođeni su robovi nerijetko najradije ostajali ovisni i nastavljali s istim poslom; trebalo je nekoliko generacija da mrlja sužanjstva izbljedi. U Kini i Africi, oslobođeni su robovi najčešće postajali neka vrsta siromašnih rođaka; u Europi – klijenti. Život bez zaštite nekoga tko je moćniji od njih činio im se sličnim zastrašujućoj pustolovini.

Najizuzetnija osobina robova – barem onih koji se nisu unedogled opijali da bi zaboravili svoju tugu – bilo je dostojanstvo. Mnogi su od njih uspjeli izvojevati svoju autonomiju čak i pored toga što su bili prisiljeni na najteži fizički rad: pretvarali su se da prihvaćaju poniženja koja su im nanošena, igrali su svoju ulogu, tako da bi njihov gospodar mogao živjeti u iluziji da on daje naredbe, dok je njima bilo jasno da on ovisi o njima. »Pravi se glup, prevarit ćeš pametnoga« bila je omiljena uzrečica robova na Jamajci. A robovlasnik bi povremeno shvatio ne samo da ga se zavarava, nego da je i sam rob: »Koristimo stopala drugih ljudi kada izađemo van, koristimo oči drugih ljudi da bismo prepoznali stvari, koristimo sjećanje drugih ljudi da bismo pozdravljali znance, koristimo nečiju pomoć da bismo ostali na životu – jedina stvar koju zadržavamo samo za sebe su naša zadovoljstva«, napisao je Plinije Stariji 77. godine. Taj je rimski robovlasnik, pisac jednog ogromnog *Prirodopisa*, umro jer se previše približio planini Vezuv, čijoj je erupciji htio posvjedočiti: bio je svjestan toga da je parazit, budući da se promatranjem prirode može dobro naučiti prepoznati parazita.

Rješenje problema ropstva nije ležalo u njegovom ukidanju, ili to barem nije bilo potpuno rješenje, pošto su izumljeni novi oblici ropstva pod dru-

jim imenom. Tvornički radnici koji su rintali, udišući kužan zrak, od zore do sumraka, ne vidjevši svjetlo dana nikad osim nedjeljom, nijemo se pokoravajući nadređenima, najvjerojatnije su živjeli mnogo gorim životom od mnogih antičkih robova. Čak i danas, svi oni koji radije čine ono što im se kaže umjesto da razmišljaju svojom glavom i nose svoju odgovornost – trećina Britanaca, prema jednom ispitivanju javnoga mnijenja, kaže da im je najdraže upravo to – predstavljaju duhovne nasljednike dragovoljnih ruskih robova. Važno je upamtiti da je zamorno i mučno biti slobodan; a u vremenima izmoždenosti ljubav prema slobodi je redovito jenjavala, koliko god bila velika na riječima.

Zaključak koji izvlačim iz povijesti ropstva jest to da sloboda nije samo pitanje onih prava koja su pohranjena u zakonu. Pravo na slobodno izražavanje nije uvijek ne rješava nužnost donošenja odluke o tome što ćeš reći, ne osigurava ti to da će te netko slušati, niti to da će tvoje riječi zvučati lijepo; to su vještine koje se moraju naučiti. Sve što vam zakon govori jest to da ste slobodni svitati svoju gitaru ako je se možete sami domoći. Stoga deklaracije o ljudskim pravima pružaju samo nekoliko sastojaka od kojih je sloboda sačinjena.

Jednaku su važnost oduvijek imali i susreti s drugima, s ljudima ili mjestima koja su nam pružili nadahnuće i hrabrost za bijeg od dosadne rutine. Privileg je propuštena svaki put kada se ljudi susretnu, a ne dogodi se ništa, kao onda kada Juliettinim poslodavcima nije niti palo na pamet da joj pomognu započeti karijeru o kojoj je sanjala. Pri većini susreta s drugima, ponos ili oprez nas još uvijek sputavaju da kažemo što najdublje osjećamo. Ciljela buka našega svijeta sačinjena je od tišina.

Stoga ću, umjesto da počnem ponavljanjem priče o povijesti starogrčke filozofije, kao što je običaj kad god se spomene sloboda, radije upotrijebiti samo jedan primjer osobe koja je uspjela na pravi način spojiti ljude i okolnosti, iako mu je trebalo pola života da to postigne. Domenicos Theotocopoulos, kojemu je nadimak bio El Greco (1541-1614.), bez sumnje bi ostao nepoznat i beznačajan umjetnik koji neprestano slika samo konvencionalne likove, zatvorenik formalnosti i navika, da se nije povezao s drugima i naučio čuvati čovječnost iz onih za koje se činilo da je nemaju. Nakon što je upio sve što je mogao iz isprepletenih tradicija svoje rodne Krete – kojom su vladali Mleci, a bila je podijeljena između Pravoslavne i Katoličke crkve, te čvrsto povezana s prošlošću putem izbjeglica koje su čuvala od zaborava umiruću umjetnost Bizanta – dodao je nove dimenzije svojem naslijeđu putovanjima u inozemstvo. U Italiji je upoznao minornoga hrvatskog slikara zvanog Julije Klavić (Giulio Clovio), poznatoga pod nadimkom »Makedonac«, a njegovim je posredovanjem postao Tizianov učenik. U tom se trenutku posve lako

mogao vratiti u okove i postati nebitan pseudotalijanski portretist koji radi ono što se traži od njega; ali on je stremio nečemu višem od oponašanja. Stoga se u svojoj trideset petoj godini nastanio u Toledo. Kad su ga pitali zašto, odgovorio je: »Ne moram odgovoriti na to pitanje.« Bilo je opasno javno obznaniti da se ovdje osjeća slobodnim, da ovdje nema rivala koji bi ga uznemiravali, da se njegovo stremljenje prema tome da slika – kako je rekao – »iskrenije i časnije« od Michelangela moglo ostvariti samo u pograničnom gradu. Pomisao na Toledo zvučala je uzbudljivo, jer je Toledo poznao značenje tolerancije, ali i progona; nekada su u njemu kršćani, muslimani i Židovi živjeli jedni pored drugih; jedan je od njegovih kraljeva bio ponosan time što se mogao nazvati »carem tri vjere«, a drugi time što mu je na nadgrobnom spomeniku epitaf mogao biti ispisan kastiljanskim, arapskim i hebrejskim jezikom; ipak, El Greco je svjedočio privođenju više od tisuću navodnih heretika pred sud lokalne Inkvizicije. Ondje je, dok je živio u staroj židovskoj četvrti, ujedno osamljen i druželjubiv, okružen duhovnom gorljivošću protureformacije ali i prijateljima filozofima, osjetio poticaj da pokuša pomiriti ono naizgled nepomirljivo, naslikati preplitanje ljudskog i božanskog, skupiti hrabrost za izravno nanošenje boja na platno bez prethodnog izrađivanja crteža, kao da je lik previše fluidan da bi imao čvrste granice. Vidio je slikanje kao dio potrage za znanjem i razumijevanjem ljudske osobe.

Španjolcima je dugo trebalo da ga prepoznaju kao svojega: katalog muzeja Prado iz 1910. još ga uvijek navodi kao člana »talijanske škole«. Ljudima treba mnogo vremena da prepoznaju svoje srodne duše ako imaju pretjerano ograničenu predodžbu o tome tko su oni sami. Španjolcima je trebalo mnogo vremena da shvate da je njihov doprinos povijesti usklađivanja suprotnosti važniji od njihovog doprinosa povijesti ponosa, ili da shvate vrijednost onoga što je Alonso de Castrillo rekao 1512. godine – da se ljudi s vremenom »umore od poslušnosti« (jednako kao što se ljudi s vremenom mogu umoriti od slobode, ako ne znaju što bi s njom učinili).

Danas se cijelo čovječanstvo može na neki način prepoznati u El Grecovim slikama, a on je umro kao vlasnik jednog rezervnog odijela, dviju košulja i brižno prikupljene biblioteke knjiga o svim mogućim temama. Zbog njege se svi, do određene mjere, mogu osjećati kao građani Toleda. On je primjer osobe koja je otkrila što je svim ljudima zajedničko. Ući ću dublje u ovaj problem načina na koji se stvaraju, ili razotkrivaju, odnosi između naizgled izoliranih pojedinaca, čak i u slučaju kada ih dijele stoljeća; međutim, prije nego što to učinim, reći ću još ponešto o svojoj metodi i svojim ciljevima.

Ono što mislimo o drugim ljudima, kao i ono što vidimo u zrcalu kada pogledamo sami sebe, ovisi o onome što znamo o svijetu, o onome za što vje-

tužemo da je moguće, o tome kakve uspomene imamo, i tome jesmo li odati prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti. Ništa ne utječe na našu sposobnost nošenja sa životnim poteškoćama kao kontekst u kojem ih promatramo; što je veći broj konteksta između kojih možemo birati, to se poteškoće manje doživljavaju neizbježnim i nepremostivim. Činjenica da je svijet, više nego ikad prije, pun svake vrste kompleksnosti, isprva može stvoriti slutnju da je utoliko teže pronaći izlaz iz naših dilema, ali zapravo se, zajedno s kompleksnostima, umnažaju i pukotine kroz koje se možemo provući. Tražim pukotine koje ljudi nisu zamijetili, ključeve koji su im promakli.

Počinjem u sadašnjosti, a zatim putujem unatrag, jednako kao što počinjem s osobnim, a zatim prelazim na univerzalno. Kad god bih naišao na lijepu ulicu u suvremenim nastojanjima, poput onih koje sam izložio u studijama slučaja ljudi koje sam upoznao, tražio sam izlaz iz nje tako što bih te ljude postavio pred pozadinu cjelokupnoga ljudskog iskustva svih stoljeća, pitajući se kako bi se oni ponašali da su, umjesto isključivog oslanjanja na svoje sjećanje, mogli iskoristiti sjećanje cjelokupnoga čovječanstva.

Sjećanje svijeta obično je uskladišteno na takav način da ga nije lako upotrijebiti. Svaka civilizacija, svaka religija, svaki narod, svaka obitelj, svaka profesija, svaki spol i svaka klasa ima svoju vlastitu povijest. Ljudska su bića do sada uglavnom bila zainteresirana za svoje vlastite, privatne korijene, te stoga nikada nisu polagala pravo na cjelinu naslijeđa u kojemu su rođeni, naslijeđa zajedničkoga iskustva. Svaki naraštaj traži samo ono za što misli da mu nedostaje i prepoznaje samo ono što već zna. Želim započeti sažimati to naslijeđe, i to ne tako da kronološki prolazim kroz djela pokojnika, nego na takav način da pojedinci mogu iskoristiti one dijelove svojega naslijeđa koji utječu na ono što im je najvažnije.

U prošlosti, kad ljudi nisu znali što žele, kad su gubili svoj osjećaj orijentacije, i kad se činilo da se sve raspada, najčešće su pronalazili olakšanje mijenjajući svoj fokus, premještajući svoju pozornost na nešto drugo. Ono što je donedavno činilo najvažnijim, odjednom je postalo gotovo nezamjetno. Na taj način, politički se ideali naglo urušavaju i prepuštaju mjesto osobnim bogatima, materijalizam dolazi na mjesto idealizma, a religija se s vremena na vrijeme vraća natrag u priču. Želim prikazati kako se prioriteti mijenjaju danima, te kakva je vrsta naočala potrebna da bismo ih promatrali. Tijekom povijesti, ljudi su neprestano mijenjali naočale kroz koje su promatrali svijet i sebe same.

Godine 1662. početak jednog velikog premještanja pozornosti obilježen je utemeljenjem Royal Society of London. Ono je bilo potrebno, rekli su njegovi utemeljitelji, jer ljudi nisu znali što tražiti i kako tražiti. Ovi su znanstvenici i

njihovi nasljednici otvorili ogromna područja istraživanja, te poprilično promijenili izgled svijeta. Ali znanstvena su otkrića djelatnost stručnjaka; većina ljudi ih može samo promatrati sa strahopoštovanjem, a to im nimalo ne pomaže u odlučivanju o tome kako će voditi svoj svakodnevni život.

U devetnaestom su stoljeću premještanja fokusa postala česta, pa stoga i nešto zamršenija. Alexis de Tocqueville je 1831. godine otputovao u SAD nadahnut uvjerenjem da Amerika može pružiti neku naznaku budućnosti, te da tamo možemo otkriti kakve se zadivljujuće stvari mogu učiniti sa slobodom; reforma političkih institucija u smjeru njihova demokratiziranja postala je cilj gotovo svakoga tko je tragao za srećom; međutim, Tocqueville se vratio s upozorenjima o zlokojnoj prijetnji tiranije većine, pa još uvijek ne postoji mjesto gdje su manjine u potpunosti zadovoljne. Iste je godine Darwinovo putovanje u carstvo životinja, za koje su ljudi još uvijek vjerovali da postoji samo njima u korist, premjestilo žarište pozornosti na borbu za život, koja se nakon toga sve više promatrala kao dominantna svakog aspekta postojanja. Ipak, i sam se Darwin žalio da se zbog svojih doktrina osjeća kao »čovjek koji je postao slijep na boje«, koji je izgubio »viši estetički ukus«, te da mu je um postao »neka vrsta stroja za drobljenje velikih zbirki činjenica u opće zakone«, što izaziva »gubitak sreće« i »slabljenje emocionalnoga dijela naše prirode«. Marxovo se istraživanje udubilo u patnju radničke klase, a njegov je poziv na revoluciju razdirao svijet stotinu godina, iako je ubrzo postalo očito da revolucije nisu sposobne održati svoja obećanja, koliko god ona iskreno bila zadana. Zatim se, u posljednjim godinama stoljeća, Freud otisnuo na putovanje u nesvjesno bečkih neurotika, a to je promijenilo ono što ljudi vide u sebi, ono o čemu su brinuli i koga su krivili, ali nije se ostvarila nada da će, jednom kad sve shvate, postati sposobni i opraštati.

Svi su ovi mislioci smjestili pojam konflikta u središte svoje vizije. Taj pojam i dalje opsjeda svijet. Čak se i oni koji žele dokinuti konflikte služe njihovim metodama da bi ih potirali.

U svakom slučaju, originalnost našega doba leži u činjenici da se pozornost odvraća od konflikta prema informaciji. Nova se nastojanja sastoje u tome da se katastrofe, bolesti i zločini spriječe prije nego što se dogode, te da se svijet promatra kao jedna cjelina; ulazak žena u javnu sferu stimulira otpor tradiciji prema kojoj je osvajanje najviši cilj postojanja; sve se više pozornosti poklanja razumijevanju osjećaja drugih ljudi, a sve manje stvaranju i razaranju institucija.

Ipak, mnogo toga što ljudi čine, unatoč ovim novim žudnjama, definirano je starim načinima razmišljanja. Politika i ekonomija bile su i ostale nemoćne pred tvrdokornošću ukorijenjenih mentaliteta. Mentalitet se ne mo-

te promijeniti dekretom, jer je utemeljen na sjećanju, koje je gotovo nemoguće uništiti. Ali moguće je proširiti svoja sjećanja širenjem svojih horizontata, a kada se to dogodi, smanjuje se mogućnost da će netko nastaviti dlovljeka pjevati istu pjesmu i činiti iste greške.

Prije petsto godina, Europa je doživjela renesansu, što je bio rezultat četiri nova susreta, upijanja četiri nova poticaja, širenja njezinih vidika. Kao prvo, Europa je oživjela zaboravljena sjećanja na ljepotu i slobodu. Ali ograničela se na Grke i Rimljane. U ovoj sam knjizi pokušao otvoriti sjećanja o djeteloga čovječanstva, a zatim ih upotrijebiti da bih smjestio suvremene dvojbe u perspektivu kojom ne dominira ideja vječnoga konflikta. Kao drugo, tijekom renesanse, Europa i Amerika su se zaručile, uz pomoć novih tehnologija; međutim, više se radilo o geografskom otkriću jednoga kontinenta nego o tome da su ljudska bića otkrila jedna druge kao osobe; među stanovnicima svijeta još uvijek postoji šutnja i oglušivanje, iako postoji tehnologija koja im omogućava da razgovaraju s kim god pozele, gdje god ta osoba bila. Istraživao sam razloge zbog kojih uši ostaju začepljene, te načine na koje ih možemo odčepiti. Renesansa je, kao treće, bila utemeljena na novoj ideji o važnosti pojedinca. Ali taj je temelj bio nestabilan, jer je održavanje tih pojedinaca ovisilo o odobravanju i divljenju koje su dobivali. U svijetu vlada nestašica odobravanja, i nema dovoljno poštovanja za sve. Istraživao sam metode kojima se zalihe tih stvari mogu povećati. Konačno, u renesansu je bila uključena jedna nova predodžba o tome što bi religija trebala značiti. Krajnji je cilj svake religije zblžiti ljude, ali do sada su ih religije razdvajale. Njihova povijest još nije svršena. Prevladao sam njihove neuglasice da bih pronašao duhovne vrijednosti koje dijele, ne samo jedne s drugima, nego i s nevjernicima.

Dovoljno se zna, dovoljno je toga napisano o onome što razdvaja ljude; ja namjeravam istražiti ono što im je zajedničko. Stoga sam se posebno usredotočio na načine na koje se ljudi susreću. Potraga za novim i starim vrstama odnosa, bliskim kao i dalekim, po mojem je mišljenju predstavljala najvažniju ljudsku preokupaciju tijekom cijele povijesti, iako se prikivala pod različitim imenima, te se kretala mnogim i raznolikim putovima. Susret s Bogom je oduvijek bio najviši cilj za sve one koji dušu smatraju božanskom poklalom. Očaranost nekim junakom ili guruom bilo je u srcu njihova odrastanja. Privatnim je životom sve više i više dominirala potraga za »drugom polovicom«. Roditelji su se sve više trudili pronaći valnu dužinu na kojoj im razmišljaju djeca. Dobar dio kulture funkcionirao je kao proces shvaćanja da umjetnici izražavaju osjećaje onih ljudi koje nikada nisu susreli. Većina misli postala je flert s mislima drugih, bili oni živi ili mrtvi. Novac i moć,

koliko god predstavljali opsesiju, u konačnici su postali sredstvo za neke privatne namjere. Istražujem razlog zbog kojeg je čovječanstvo izgubilo osjećaj za orijentaciju, te način na koji bi moglo pronaći svoj novi smjer.

Kad su pojedinci uspjeli pogledati dalje od svojega poznatog okruženja, kad su naučili čitati i putovati, otkrili su da mnogi potpuni neznanci dijele njihove osjećaje i zanimanja. Ipak, plodan se kontakt među njima zbivao rijetko. Susrelo se sasvim malo onih koji su mogli biti uzajamno skloni i stimulativni, ili koji su se mogli udružiti u pustolovinama u kakvima se nisu mogli okušati sami. Danas, kad je poboljšavanje komunikacije po prvi put postalo jedan od glavnih prioriteta čovječanstva, niti jedan se život ne može smatrati potpuno proživljenim ako se nije okoristio svim susretima kojima je mogao. Danas se nada, više nego bilo čim drugim, održava mogućnošću susreta s novim ljudima.

Sva su znanstvena otkrića zapravo nadahnuta sličnom potragom, te susretanjem ideja koje se ranije nisu nikada našle na istom mjestu. Isto vrijedi i za umijeće pretvaranja života u nešto smisljeno i prelijepo, što uključuje pronalaženje poveznica između onoga što naizgled nema veze jedno s drugim, povezivanje ljudi i mjesta, žudnji i sjećanja, putem detalja čije implikacije ostaju nezamjetne. Potraga za srodnom dušom koja se s nekim savršeno slaže zauzima samo jedan dio intimnoga života; pojedinci sve brže postaju sve svestraniji; stoga ja pišem o srodnim dušama manje totalnoga tipa, koje imaju samo neke elemente karaktera ili držanja koje se mogu kombinirati s elementima u drugom, da bi se time proizvelo više od onoga što netko može proizvesti sam. Upravo kao što je prirodna znanost iznašla mnoge nove pogodnosti otkrivši da se iste molekule mogu pronaći u naizgled posve različitim predmetima, da se te molekule mogu preuređivati, da molekule koje su naizgled inkompatibilne mogu postati međusobno prihvatljive i ujedinjene blagim, višestrukim vezama, tako i otkrivanje sličnosti kakvu ranije nismo poznavali među ljudima otvara perspektivu onih vrsta pomirenja i avantura kakve su se do sada doimale nemogućim. Međutim, nije dovoljno samo čekati na to uzajamno prepoznavanje. Kozmopolitski san o prirodnom iščeznuću svih antagonizama bio je pretjerano jednostavan, te je izgubio uvjerljivost upravo zbog toga što je podcijenio razmjere u kojima je svaka osoba i svaka skupina različita i ranjiva. Istraživao sam način na koji se odnosi različitih stupnjeva bliskosti mogu uspostaviti preko granica, a da niti jedna strana ne prestane biti odana svojoj jedinstvenosti.

Može se činiti jednostavno prenatrago makar i pomisliti na mogućnost još jedne renesanse, ali nada se uvijek uzdizala iz svoje hibernacije, bez obzira na to koliko bila izubijana, bez obzira na to koliko joj trebalo da se razbu-

ili. Naravno, ona se ne može vratiti s nekadašnjom vjerom u utopije, jer su one izazvale previše katastrofa. Pokušaj ponovnog pronalaska orijentacije morat će uključiti i mogućnost neuspjeha, u većoj ili manjoj mjeri; ali činjenica da očekujemo ili proučavamo promašaje ne mora uništiti našu hrabrost.

Umjesto da upakiram svoje informacije u uobičajene kategorije, koje bi nam potvrdile da općepoznati ekonomski, politički i društveni čimbenici drastično opterećuju svaku ljudsku djelatnost, ja sam ih razmjestio drugačije, te pronašao nove dodirne točke između običnog i egzotičnog, između prošlosti i sadašnjosti, da bih se mogao pozabaviti pitanjima koja su današnjem naravstaju najvažnija.

Nazio sam se ograničenim rasponom ljudi, mjesta i tema, jer pokušavam samo naznačiti određenu metodu i jedan pristup, a ne razmjestiti sve činjenice u pretince, jer niti nekoliko životnih vjekova ne bi bili dovoljan lijek mojem neznanju, niti mi pružili dovoljno vremena za nošenje sa svim informacijama koje su dostupne. Najveća zagonetka našega vremena jest – što učiniti s viškom informacija? Ja sam rješenje pronašao u simultanom promatranju činjenica kroz dvije vrste leća, ujedno kroz mikroskop, birajući detalje koji razjašnjavaju život u onim aspektima koji se najizravnije tiču ljudi, te kroz teleskop, promatrajući velike probleme s velike udaljenosti. Nadam se da ću reći dovoljno da ljudima pokažem kako imaju mnogo više opcija pred sobom nego što u ovom trenutku vjeruju.

Galerija portreta koje sam smjestio u srce svoje knjige predstavlja niz pojedinaca, a ne statistički reprezentativan uzorak: oni su tu da bi stimulirali promišljanje, a ne kao putokaz prema olakim generalizacijama. Odlučio sam pisati o ženama jer nisam jedna od njih, te zato što sam uvijek volio pisati o temama koje me nisu dovodile u iskušenje da arogantno pomislim da ih mogu do kraja razumjeti, ali ponajviše zbog toga što mi se čini da većina žena ima svjež pogled na život, a njihove su autobiografije, u raznolikim oblicima, najoriginalniji dio suvremene književnosti. Sukob sa zastarjelim mentalitetima je škripac koji sve druge škipce čini nevažnima; upravo me razmišljanje o tome nagnalo da započnem ovu knjigu. Zaključio sam da moram istodobno pisati o oba spola.

Freud je, bez obzira na to što je preko svojega kauča prebacio orijentalnu draperiju, pisao o čovječanstvu na temelju susreta s pacijentima koji su uglavnom bili iz samo jedne zemlje. Ja sam tijekom svojega istraživanja nadgledački razgovarao s ljudima osamnaest različitih nacionalnosti, i mogao sam svako poglavlje započeti svjedočenjima s različitih krajeva svijeta, ali nisam htio sugerirati da je neka određena zemlja na neki način podložnija kultedenoj brizi ili slabosti. Stoga većina živih likova u ovoj knjizi također

dolaze iz samo jedne zemlje. Ta je zemlja bogata (iako joj je poznato i siromaštvo), slobodna (ali se bori protiv mnogih suptilnih ograničenja), omiljeno turističko odredište jer je poznata po ljubavi prema životnim ugodama, pa svake godine privuče onoliko turista koliko ima stanovnika, ali ta zemlja svejedno ne smatra da je posve jednostavno živjeti, a broj stranaca koji je ne vole i koji joj se dive je, po svoj prilici, podjednak. Stoga mogu postaviti pitanje o tome što još ljudska bića mogu učiniti nakon što su priskrbili svoje temeljne udobnosti i svoju slobodu, ili barem određene slobode.

Većinu sam ovih žena upoznao u Francuskoj, zemlji koja je za mene, tijekom cijeloga mog zrelog života, predstavljala neku vrstu laboratorija, stalnoga izvora nadahnuća. Sve su moje knjige o Francuskoj predstavljale pokušaj da se shvati umijeće življenja, i to pri svjetlu onih vatrometa koje ta zemlja šalje na nebeski svod pokušavajući razumjeti sama sebe. Posebno cijenim njezinu tradiciju razmišljanja o svojim problemima kroz opće pojmove, te – iako jest zadubljena sama u sebe – sposobnosti prevladavanja te obuzetosti samom sobom koja je svojstvena svim narodima. Deklaracija o ljudskim pravima napravljena je u ime cijeloga svijeta. Čini mi se da svaka nova vizija budućnosti mora, i to više nego ikada prije, uključiti cjelokupno čovječanstvo, i upravo sam stoga napisao svoju knjigu na ovaj način.

Poticajna literatura: na kraj svakoga poglavlja smjestio sam izbor iz izvora koje sam koristio, da bih naznačio smjerove u kojima mašta čitatelja može putovati, ovisno o svojim preferencijama, na isti način kao što bi se nakon obroka moglo poslužiti nekoliko pića, da bi se omogućilo razvijanje razgovora. Dao sam prednost novijim knjigama, jer želim bar donekle ukazati na čudesno bogatstvo suvremenih istraživanja, te intelektualnu živahnost našega doba i naših sveučilišta, koliko god ona bila izmučena. Ovo je krajnje nepotpun dokument moga dubokog duga prema nebrojenim znanstvenicima, profesionalnim ili laičkim, čiji mi je mukotrpan rad olakšao pisanje, pogotovo zbog toga što sam štedio prostor izostavljajući mnoga dobro poznata djela, koja su već poslagana na police u glavama suvremenoga naraštaja, te stoga što sam spomenuo samo jedan maleni djelić primjera i argumenata koje sam prikupio tijekom čitanja, jer bi inače ova knjiga bila deset puta dulja.

Orlando Patterson, *Freedom in the Making of Western Culture*, Basic Books, NY, 1991; Orlando Patterson, *Slavery and Social Death*, Harvard UP, 1976; Richard Hellie, *Slavery in Russia 1450-1725*, Chicago UP, 1982; David Brion Davis,

Slavery and Human Progress, Oxford UP, 1984; Philip Mason, *Patterns of Dominance*, Oxford UP, 1970; G. Boulvent, *Domestique et fonctionnaire sous le haut empire*, Belles Lettres, 1974; Robin Lane Fox, *Pagans and Christians*, Penguin, 1986; Jean-Paul Roux, *Les Barbares*, Bordas, 1982; A. M. Duff, *Freedmen in the Early Roman Empire*, 1928; James L. Watson, *Asian and African Systems of Slavery*, Blackwell, 1980; G. Freyre, *The Masters and the Slaves*, 2. izd., California UP, 1986; M. L. Kilson i R. L. Rotberg, *The African Diaspora*, Harvard UP, 1976; M. I. Finlay, *Slavery in Classical Antiquity*, Heffer, Cambridge, 1960; Jonathan Derrick, *Africa's Slaves Today*, Allen and Unwin, 1975; Gail Saunders, *Slavery in the Bahamas 1648-1838*, Nassau, 1965; Paul A. David, *Reckoning With Slavery*, Oxford UP, 1976; Kenneth M. Stampp, *The Peculiar Institution: Slavery in the Antebellum South*, Knopf, NY, 1956; Lydia Maria Child, *Incidents in the Life of a Slave Girl*, samostalno izdanje, 1861; T. Mitamura, *Chinese Eunuchs*, Tuttle, Tokyo, 1970.

O načinima promjene pogleda na svijet

Eugene W. Nester i dr., *The Microbial Perspective*, Sanders, Philadelphia, 1982; Edward R. Leadbetter i J. S. Poindexter, *Bacteria in Nature*, Plenum, 1985; A. G. Morton, *History of Botanical Science*, Academic Press, 1981; T. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2. izd., Chicago UP, 1970; M. Teich i R. Young, *Changing Perspectives in the History of Science*, Heinemann, 1973; Robert Doisneau, *A l'imparfait de l'objectif*, 1989; B. Brodzki, *Life Lines: Theorising Women's Autobiography*, Cornell UP, 1988; M. Ignatieff, *The Needs of Strangers*, Chatto, 1984; Henley Centre, *Leisure Futures*, 1992 (statistike o ljudima koji vole da im se govori što da čine); Reuven Feuerstein, *Don't Accept Me as I Am*, Plenum, NY, 1988 (poticajno istraživanje o »retardiranoj« djeci); Jérôme Clément, *Un Homme en quête de vertu*, Grasset, 1992.

02. Kako su muškarci i žene polagano naučili voditi zanimljive razgovore

VRIJEDI POSJETITI COGNAC (broj stanovnika: 22.000) ne samo zbog poznatoga likera koji tamo prave, a od kojega se ljudima razveže jezik, niti stoga što je to rodno mjesto Jeana Monneta, utemeljitelja Europe, koji je ratove zamijenio razgovorom, niti zato što je tamo jedan stari dvorac, nego zato što je Cognac postao svjestan stvari koje prešućuje. Tamo se može vidjeti ne samo stare tradicije razgovora, nego i razgovornu *nouvelle cuisine*.

U policijskoj stanici, posao dvadesetsedmogodišnje vodnice Lydie Rosier sastoji se u slušanju ispovijedi, ali nakon što sam završio razgovor s njom, izašla je iz sobe rumena u licu, te rekla kako su moja pitanja bila vrlo teška, kako nije navikla odgovarati na pitanja, nego ih samo postavljati. Nikada nije imala mnogo prilike govoriti o sebi: »Naša nam profesija ne dopušta introspektivnost. Učili su nas da budemo diskretni. Smijemo imati mišljenje o nečemu, ali ne smijemo ga izraziti.«

Svačiji stil govora predstavlja mješavinu odjeka koji imaju podrijetlo u različitim epohama prošlosti: njezin podsjeća na oprezne i skromne administrativne službenike iz prošloga stoljeća koji su bili ponosni na to da predstavljaju državu i pazili su na to da se ne kompromitiraju izgovaranjem pogrešne stvari. Za nju je upuštanje u beskorisne razgovore besmisleno: samo joj usredotočenje na njezine dužnosti, zajedno sa starenjem, može priskrbiti treću oznaku na rukavu. Njezin je privatni život zamrznut. Brbljanje u tvornici u kojoj se nekoć preznojavala, gdje je većina radnika bila ženskoga spola, za nju predstavlja neugodnu uspomenu: tamo su osobni odnosi bili teški, kaže ona, jer su »žene sklonije prikrivanju stvari i agresivnije jedna prema drugoj nego muškarci«. Brine li je to što ne može slobodno govoriti? Ne, jer mnogo čita. Upravo je dočitala jednu knjigu o... tajnoj policiji. Međutim, nedavno je također pročitala biografiju Marie Curie: »Voljela bih da sam bila ona. Ona je imala iznimno jak karakter, veliku snagu volje.«

Snaga volje je ono u što Lydie vjeruje, a ne riječi: najveći je dio nesreća rezultat slabosti volje. Iako njezina obuka nije uključivala razgovore o uzročima zločina, ona je posve sigurna u to da ne prihvaća prazne riječi moderne psihologije. »Mnoštvo ljudi živi u strašnim uvjetima, a nisu postali kriminalci. Nitko nije prisiljen krenuti krivim putem, iako osoba mora biti svazna da bi izbjegla skretanje na njega.« Ali gdje pronaći snagu volje? »To je pitanje ambicije. Morate preuzeti kontrolu nad svojim životom.«

Ona voli razgovarati s onim prijestupnicima kojima je to jasno. Primjerice, petnaestogodišnji je momak ukrao auto. Bio je to njegov prvi prekršaj. Rekao je: »To što sam učinio je glupo. Potrebna mi je pomoć. Ne mogu sam.« Mi smo rekli – u redu. Sada se želi pridružiti vojsci i prestao je činiti zločine. Ima nekakav cilj.« Televizija ne bi smjela prikazivati ljude kako nose oružje kao da je to nešto posve normalno. Ona sama, dakako, nosi pištolj, i omogućuje je da ću ga morati izvaditi i nekoga ustrijeliti«. O tome se razgovara u policijskoj stanici. I sama bi mogla biti ustrijeljena. Smrt je, sama po sebi, bolna, ali ona ne razgovara niti razmišlja o njoj. Ako se to dogodi, baš šteta. Ne razbija glavu niti oko budućnosti: »Živim od danas do sutra.«

»Postoji rješenje za svaki problem«: to je njezino geslo. Njezin je otac postanski službenik; jedna sestra joj radi u policiji, druga u gradskoj upravi, treća u školi. Svemir mlađih službenika, koji rotira oko svoje osi, dovoljno je velik da se razgovor može zadržati na obitelji. Za Lydie, ulazak u javnu službu predstavljao je bijeg od banalnosti: »Uvijek sam željela učiniti nešto nenobičajeno.« Sada želi svojim ponašanjem pokazati da žene mogu obavljati posao sigurnosnih organa jednako dobro kao muškarci, iako ne sa ciljem da zauzmu njihovo mjesto, niti da im se suprotstave, »jer se mora zadržati i ona sama profesije koja se oslanja na silu, a žene ne koriste silu«. Ne prepire se sa ženama, bili oni policajci ili ne. Ima priliku pokazati svoju vrijednost pri seksualnim zločinima: »Žrtvama je uvijek lakše razgovarati sa ženom.«

Lydie izgleda vrlo moderno u hlačama, noseći revolver na boku; međutim, predviđala je da će se ugodnije osjećati na Réunionu, u Indijskom oceanu, kamno će ubrzo dobiti premještaj, nakon što je već iskušala život u Novoj Kaledoniji tamo, kaže ona, »ljudi žive onako kako su živjeli prije sto godina«. Ipak, stari običaji žive i u Cognacu, gdje je, da bi razgovarala sa mnom, morala dobiti dopuštenje svojega kapetana, koji je pitao pukovnika, koji je pitao generala...

U okolini se selima mogu pronaći i drugi stari običaji. I vinogradari oko Cognaca paze što govore. Obitelj Bellenguez, koja posjeduje šesnaest i pol hektara vinograda i još trideset hektara obradive zemlje, ostaje vjerna tradiciji